

Sultan Alp Arslan'ın Merkezi Otoriteyi Sağlama Çabaları 2: Herat ve Sağaniyan Seferleri

Sultan Alp Arslan's Efforts to Maintain Central Authority 2: Herat and Saghaniyan Expeditions

Özgür TOKAN *

Büyük Selçuklu Devleti zaman zaman taht kavgaları ve iç isyanlarla sarsılmış ve bunların doğal sonucu olarak merkezi otoritesini kaybetmiştir. Bu duruma verilebilecek önemli örneklerden birisi devletin ilk hükümdarı Sultan Tuğrul'un hayatını kaybetmesiyle (Eylül 1063) yaşanmıştır. Bu sırada bir yandan veliaht Süleyman'ın hükümdarlığını tanımayan Kutalmış ve Musa Yabgu gibi hanedan üyeleri isyan etmiş, diğer yandan da Sağaniyan ve Huttelan emirleri merkeze karşı başkaldırmıştır. Fakat bu isyanlarla çözülmeye başlayan devletin içinde bulunduğu durumdan siyasi ve askeri alanlarda oldukça tecrübeli olan Alp Arslan kurtarmıştır. Alp Arslan gerçekleştirdiği askeri seferlerle önce Huttelan'ı ve Musa Yabgu'un isyan teşebbüsüyle ele geçirdiği Herat'ı daha sonra da Sağaniyan'ı kontrolü altına alarak buraları tekrar merkeze bağlamıştır. Onun bu başarısı hem Melik Kutalmış karşısına güçlü bir şekilde çıkıp tahtı elde etmesine hem de sonraki askeri seferlerini batı yönünde gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. Daha önceki bir çalışmamızda burada bahsi edilen Huttelan seferi ele alınmış ve incelenmiştir. Bu çalışmada ise geriye kalan iki sefer, yani Herat ve Sağaniyan üzerine yapılan askeri seferler ele alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
otokan@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0958-5714
Bartın / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Özbekistan, Sağaniyan, Selçuklular, Alp Arslan, Musa Yabgu.

Abstract

The Great Seljuk State was shaken from time to time by throne disputes (fights) and internal rebellions and lost its central authority as a natural consequence of these. One of the most important examples that can be given to this situation was experienced when the first ruler of the state, Sultan Toghrol, passed away (September 1063). Meanwhile, on the one hand, dynasty members such as Kutalmis and Musa Yabgu, who did not recognise the reign of Crown Prince Suleyman, revolted, and on the other hand, Saghaniyan and Huttelan amirs rebelled against the centre. However, Alp Arslan, who was very experienced in the political and military fields, saved the state, which started to dissolve with these rebellions, from the situation it was in. With his military expeditions, Alp Arslan first took Huttelan and Herat, which Musa Yabgu had seized with the rebellion attempt, and then Saghaniyan under his control and reconnected them to the centre again. This success of his made it possible for him both to stand against Melik Kutalmis in a strong way and to take the throne and to carry out his next military campaigns in the western direction. In our previous study, the Huttelan expedition mentioned here was discussed and analysed. In this study, the remaining two expeditions, namely the military expeditions on Herat and Saghaniyan, are discussed.

* Assist. Prof. Dr., Bartın University
Faculty of Literature
Department of History
otokan@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0958-5714
Bartın / TÜRKİYE

Keywords:

Uzbekistan, Saghaniyan, Seljuks, Alp Arslan, Musa Yabgu.

Başvuru/Submitted: 25/05/2023

Kabul/Accepted: 05/12/2023

Makale Bilgileri

Atıf: Tokan, Ö. (2024). Sultan Alp Arslan'ın Merkezi Otoriteyi Sağlama Çabaları 2: Herat ve Sağaniyan Seferleri. *Selçuk Türkiyat*, (62): 23-42. Doi: 10.21563/sutad.1300543

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası: Katılımı yok.

Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Tokan, Ö. (2024). Sultan Alp Arslan'ın Merkezi Otoriteyi Sağlama Çabaları 2: Herat ve Sağaniyan Seferleri. *Selçuk Türkiyat*, (62): 23-42. Doi: 10.21563/sutad.1300543

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Sultan Tuğrul'un vefatı (4 Eylül 1063) akabinde Büyük Selçuklu Devleti sınırları içerisinde önemli karışıklıklar meydana gelmiş ve devletin merkezi otoritesi bozulmaya başlamıştı. Bir yandan Kutalmış ve Musa Yabgu gibi hanedan üyeleri Sultan tarafından veliaht tayin edilmiş olan Melik Süleyman'ın hükümdarlığını tanımayıp ona karşı harekete geçmişler diğer yandan ise yıllık vergi vermek suretiyle merkeze bağlı olan Huttelan ve Sağaniyan emirleri kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını kazanmak için isyan etmişlerdi. İçinde bulunduğu bu durum, kuruluşundan (1040) henüz yirmi üç yıl geçmiş olan bu Türk-İslam devletinin hâkim olduğu Horasan ve İran coğrafyasında büyük karışıklıklara sebep olabilir, hatta devleti tarihin sayfalarına gömebilirdi. Fakat Horasan hâkimi Çağrı Bey'in vefatından (1059) sonra söz konusu bölgede idareyi ele alan ve tahtın en güçlü adaylarından birisi olan Melik Alp Arslan b. Çağrı Bey, edinmiş olduğu askerî ve siyasî tecrübeler sayesinde devletin içinde bulunduğu durumu oldukça iyi takip edip merkezi otoritenin bozulmaması için gerekli önlemleri almış ve içinde bulunduğu bu vahim durumdan devleti kurtarabilmişti.

Sultan Tuğrul'un vefatı sırasında vezir olarak bulunan Amidülmülk Küdürî; kendisine verilen emir gereği ilk başta veliaht tayin edilmiş olan Melik Süleyman'ı tahta çıkartmak istemiş, ancak özellikle Melik Kutalmış'ın payitaht Rey'i sıkıştırması neticesinde onun karşısında direnemeyeceğini idrak ederek Kutalmış'a karşı Horasan'da idareyi elinde bulunduran Alp Arslan'dan yardım istemiş ve onun sultanlığını tanımıştı (12 Eylül 1063'ten sonra ve aynı yılın 15 Kasım'ından önceki bir tarihte). Melik Süleyman yerine sultan olarak tanınan Alp Arslan ise ilk olarak Huttelan üzerine yürüyüp buradaki emiri öldürmüş ve burayı kontrol altına almıştı. Bu olayın ardından ise askerî harekâtlarına devamla sırasıyla Herat ve Sağaniyan üzerine yürümüş, buraları da kontrol altına alıp daha sonra da taht yolundaki asıl rakibi olan Kutalmış karşısına çıkmıştı.

Sultan Alp Arslan'ın yukarıda bahsi edilen askerî seferlerinden ilki, yani Huttelan üzerine düzenlediği sefer daha önceki bir çalışmamızda ele alınmıştı (Tokan, 2020). Söz konusu bu ilk çalışmada Selçuklu tarihi ve özellikle de Sultan Alp Arslan dönemi hakkında bilgi veren ana kaynaklardan birçoğunun, dönemdeki olayları genellikle Alp Arslan ve Kutalmış'ın karşı karşıya kaldığı taht savaşı ile ya da Alp Arslan'ın tahta geçişi ve 1064'teki batı seferi ile başlatmış olduklarından bahsedilmişti. Bu çalışmada ayrıca söz konusu kaynakların, Alp Arslan'ın ülkenin doğusunu kontrol altına alıp Kutalmış karşısına daha güçlü çıkmasını sağlayan ve böylece merkezi otoriteyi yeniden tesis ederek batıya yapacağı seferlerin önünü açan Huttelan, Herat ve Sağaniyan seferlerine yer vermedikleri ifade edilmişti. Bu sebeplerle önceki çalışmanın bir devamı olarak planlanmış olduğumuz bu çalışmada da Herat ve Sağaniyan seferleri ele alınmış ve incelenmiştir. Bu çalışmayla Sultan Alp Arslan dönemindeki askerî harekâtların kronolojik bir zemine oturtularak daha iyi anlaşılacağı ve tahta geçmez batıya yönelmesinin ardında yatan sebeplerin daha iyi idrak edileceği kanaatindeyiz.

1. Herat Seferi

1.1. Selçuklular zamanına kadar kısaca Herat

Günümüzde Kuzeybatı Afganistan'ın en önemli şehirlerinden birisi olan ve tarihi kayıtlarda "Hera", "Herî", "Herîv", "Heroyve", "Hariava", "Aria", "Apella" ve "Artacoana" gibi farklı isimlerle de geçen (Narşahî, 2013, s. 107, 145; Muhammed b. Ahmed, 2008, s. 65; Togan, 1987, s. 429; Farmani, 2019, s. 7-8; Söylemez, 2019, s. 5) Herat şehri, çok eski zamanlarda Herir nehri (Herirud) ile sulanan yirmi fersah uzunluğundaki büyük bir vadide kurulmuştur (İbn Havkal, 2014, s. 333). Kuruluşuna dair farklı rivayetler bulunan şehrin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir (Vogelsang, 2003, s. 205-206).¹ Bununla birlikte İran Platosu boyunca uzanan kervan yolları üzerinde bulunması, önemli bir ticaret merkezi olması ve bereketli topraklara sahip olması gibi sebeplerle çok eski zamanlardan itibaren muhtelif milletlerin dikkatini çeken ve tarihte birçok mücadeleye sahne olan şehrin milattan önceki devirlerden itibaren farklı milletlere ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır.

M.Ö. X. asırdan başlamak üzere Massegetler, Persler, Türkler ve Makedonlar gibi birçok millete ev sahipliği yapmış olan (Söylemez, 2019, s. 5) şehirde bol miktarda kaliteli kuru meyve (bilhassa üzüm), pirinç, servi ağacı, çelik ve bez üretilir, bunlardan özellikle kuru meyve, bez ve çelik ise farklı şehirlere, bölgelere ihraç edilirdi (İbn Havkal, 2014, s. 332-334; Togan, 1987, s. 431). Öyle ki tüm bunları, şehrin iklimini ve diğer özelliklerini de dikkate alan ortaçağ İslam âlimleri; Herat şehrini içinde bulunduğu Horasan bölgesinin incisi olarak göstermiş (Kazvinî, 1919, s. 150), ayrıca şehrin bu bölge de dâhil olmak üzere Sicistan ve Fars bölgelerinin ticaret merkezi olduğunu kaydetmişlerdir (İbn Havkal, 2014, s. 332).

Ortaçağda Horasan coğrafyasında yer alan diğer büyük şehirler gibi şehristan (asıl şehir), kuhendiz (iç Kale) ve rabaz (dış mahalleler-varoşlar) şeklinde tasarlanmış olan (Barthold, 2011, s. 181) Herat şehri, yukarıda bahsettiğimiz önemine binaen tarihin hemen her devrinde bir milletin hâkimiyeti altında yer almıştır. VII. asrın ortalarında Sasanilerin hâkimiyetinde bulunan şehir, Hz. Osman devrinde (644-656) Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler ve nihayetinde Gazneliler'in egemenliği altına girmiştir (İsfizârî, 1946, s. 223-226; Belazurî, 2002, s. 588; Yakubî, 2002, s. 61, 75; Barthold, 2017, 238; Palabıyık, 2002, s. 33; Szuppe, 2003, s. 206-211; Söylemez, 2019, 5 vd.). Gazneliler döneminde zaman zaman Gazneli-Karahanlı mücadelelerine sahne olan, hatta Gazneli Mahmud'un dördüncü Hindistan seferi (1006) sırasında bir ara Karahanlılar hâkimiyetine giren (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 7, s. 487-488)² Herat şehri, Gazneli Mahmud'un seferden dönüşü sonrasında tekrar Gaznelilerin hâkimiyeti altına girmiştir.

¹ Herat şehrinin persler tarafından ya da Makedonyalı Büyük İskender tarafından kurulduğuna dair muhtelif rivayetler vardır (geniş bilgi için bk. İsfizârî, 1339, s. 1; Yakut, 1995, C. 5, s. 396-397; Bağdadî, C. 2, s. 442; Söylemez, 2019, s. 28-34).

² Burada bahsi edilen sefer Gazneli Mahmud'un Multan taraflarına yaptığı seferdir ve 1006 yılında gerçekleşmiştir (geniş bilgi için bk. Merçil, 1989, s. 18-19; Palabıyık, 2002, s. 35).

ve anlaşıldığı kadarıyla Selçukluların buraya hâkim olduğu döneme kadar Gaznelilerin elinde kalmıştır (Merçil, 1989, s. 32-33; Yılmaz, 2021, s. 62 vd.).

1.2. Herat'ın Selçuklu Hâkimiyetine Girişi

Ceyhun nehrini geçerek Maverâünnehir bölgesinden Horasan coğrafyasına giren ilk Selçuklu gurubu Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'ya bağlı olup Yabgulu Türkmenleri (Yabgıyye) ya da Irak Türkmenleri olarak da adlandırılan gruptur (Özgüdenli, 2013, s. 63-64). Onlar, reisleri Arslan Yabgu Gazneli Mahmud tarafından hapsedildikten (1025) az sonra Gazneli Mahmud'un iznini de alarak Horasan'a geçmiş (Mevdûdî, 1971, s. 84-86; Özgüdenli, 2013, s. 63-64) ve anlaşıldığı kadarıyla Nesa, Ebiverd (Baverd?) ve Serahs gibi yerlere yerleşmiş, ayrıca Dandanakan çayırlarını da hayvanlarını otlatmak için kullanmışlardır (Hüseynî, 1999, s. 3; Bundarî, 1999, s. 3; Kazvî, 2015, s. 20; Nîşâbûrî, 2018, s. 79). Fakat onların Herat şehri ile bu ilk zamanlarda herhangi bir temasları olmuş mudur bilmiyoruz, buna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu gruptaki Selçuklular daha sonra bölgede çıkarttıkları huzursuzluk nedeniyle zaten Gazneliler tarafından vurulan bir darbe ile dağıtılmış (1028-1029) ve İsfahan, Azerbaycan, Kirman, Balhan dağları gibi yerlere çekilmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 6 vd.; İbnü'l-Verdî, 2017, s. 22-23; Mevdûdî, 1971, s. 87). Sultan Gazneli Mahmud'un vefatı (1030) sonrasında ise onun oğlu Mesud, tahta geçmek için kardeşi Muhammed'e karşı verdiği mücadeleler sırasında kendilerinden istifade etmek üzere bu Selçuklulardan bir kısmını tekrar Horasan'a davet etmiştir. Beyhakî'nin (2019, s. 58-59, 227) verdiği bilgilere bakılacak olursa bu gruptaki Selçuklulardan bir kısmı Mesud'un ordusunda yer almış ve bir ara Herat'da bulunmuşlardır; ancak onların bu dönemde de Herat'ta hâkim olduklarına dair de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Selçukluların Herat şehrini ele geçirme girişiminin ilk defa 1031'de vuku bulduğuna dair bazı kayıtlar olsa da (Farmani, 2019, s. 26) temel kaynaklarda yer alan bilgiler bu durumu pek de doğrulamamaktadır. Hatta Gazneli dönemi devlet adamlarından Beyhakî (2019, s. 131 vd.) bile bizzat şahit olduğu dönemin olaylarını kaydederken bu girişime dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Onların Herat'ı ilk kuşatmaları yüksek ihtimalle Selçuk Bey'in torunları Tuğrul ve Çağrı beylerin hâkimiyetindeki ikinci Selçuklu grubunun Horasan bölgesine geçişlerinden (1034-1035) sonra vuku bulmuştur.³ İsfizârî'nin (1946, s. 231) verdiği bilgiler de bunu açıkça göstermektedir. Bu müellife göre Selçuklular söz konusu şehri 1036-1037 yıllarında kuşatmış fakat ele geçirememişlerdir. Şehir ancak ertesi yıl Selçuklular'a anlaşma yoluyla teslim olmuş, fakat bu sefer de şehir halkı isyan ederek Selçuklular'ı şehirden çıkartmış ve yine dönemin Gazneli sultanı Mesud'un hâkimiyetini tanımışlardır. Bu durumu esasında diğer birçok kayıt da ortaya koymaktadır. Mesela 1034 ile 1035 yıllarında meydana gelen bazı olaylar sebebiyle Sultan Mesud'un birkaç defa Herat'a gelmiş olmasına ve 1036 ile 1037 yıllarında Hacib Sübaşı namı Gazneli devlet adamının komutasındaki askeri birliklerle Herat'ta bulunmuş olmasına yönelik kayıtlar (Beyhakî, 2019, 402, 459, 476; Mevdûdî, 1971, s. 96-101), bu sıralarda söz

³ Söz konusu gruptaki Selçuklular'ın Horasan coğrafyasına girişleri hakkında en geniş bilgi Beyhakî'nin tarihinde yer almaktadır (Beyhakî, s. 435 vd.).

konusu şehrin halen daha Gazneliler elinde olduğunu göstermektedir. İbnü'l- Esîr (2008, C. 8, s. 81-82), Hüseyinî (1999, s. 6-7) ve İbnü'l-Verdî'nin (2017, s. 24) kayıtlarında ise Selçuklular ile Gazneliler arasında vuku bulan Serahs savaşının (1038) hemen akabinde Selçuklu beylerinden Çağrı Bey'in Herat'taki Hacib Sübaşı'yı sıkıştırdığı ve oradan attığı bilgisi yer almaktadır ki bu da yine yukarıdaki bilgileri tamamlamaktadır. Buraya kadarki bilgiler ışığında özetle Selçuklular'ın mezkûr şehri ilk defa Serahs savaşından önce (1036-1037) kuşattıklarını, fakat bu kuşatmada başarılı olamayıp şehri ancak bir yıl sonra, yani Serahs savaşının akabinde ele geçirdiklerini ifade edebiliriz.

Herat şehri, Serahs savaşı akabinde Selçuklular'ın eline geçmişse de Selçuklular ile Gazneliler arasındaki çekişmelerin durmak bilmediği bir coğrafyada yer alması ve bölgedeki stratejik önemi sebebiyle birkaç kez daha el değiştirmiştir. Nitekim Sultan Mesud'un Hindistan işlerinin halledip Selçuklular'ın Horasan coğrafyasında büyük bir tehdit olduğunu da idrak ederek bizzat ordusunun başında bölgeye gelmesiyle Selçuklular Herat da dâhil olmak üzere söz konusu bölgede ele geçirdikleri bazı şehirlerden çekilmeye başlamışlardır. Onların bu sırada Herat'ı terketmiş oldukları bölgeye gelen sultanın şehre girmiş ve orada konaklamış olmasından da açıkça anlaşılmaktadır. İsfizârî'nin şehir halkının isyan edip Selçuklular'ı şehirden attıklarına dair kaydettiği olayın da bu zamanda gerçekleştiği kuvvetle muhtemeldir. Yani 1038'de Serahs'ta kazandıkları zaferin akabinde şehri Selçuklular'a teslim etmek zorunda kalan halk, Sultan Mesud'un kuvvetli bir orduyla bölgeye gelişi sırasında, onlara karşı isyan ederek tekrar Gazneliler'in hâkimiyetini tanımışlardır.

Selçuklular'ın Gazneliler karşısında zafer kazandıkları Dandanakan savaşı (1040) sırasında ve sonrasında bir müddet sahipsiz kaldığı anlaşılan Herat şehri, kısa süreliğine Şeyh Ebu Muhammed b. Asım adında bir bozguncunun eline geçmiştir. Şeyh Ebu Muhammed'in Sultan Mesud'a bağlı birlikler tarafından öldürülmesi üzerine de şehre onun kardeşi Şeyh Rafî hâkim olmuştur. Fakat Şeyh Rafî'nin buradaki hâkimiyeti de kısa sürmüştür. Onun yaveri olan ve Sultan Mesud yanlısı olduğu da anlaşılan Ebu Mansur b. Aşatz (Eşa's), Şeyh'i öldürüp şehri Gazneliler adına ele geçirmiş ve muhafaza etmiştir (İsfizârî, 1946, s. 232; Şahin, 2013, s. 94). Tüm bu olayların Sultan Mesud'un hayatını kaybettiği tarihten, yani 17 Ocak 1041'den (Merçil, 1989, s. 77, 100) önce vuku bulduğu anlaşılmaktadır ki aşağıda da görüleceği üzere Selçuklu liderlerinden Musa Yabgu söz konusu şehri Ebu Mansur'u da öldürerek ele geçirdiğinde Sultan Mesud buraya oğlu Mevdud komutasında bir birlik göndermiştir.

1.3. Musa Yabgu'nun Herat Hâkimiyeti Ve Melik Alp Arslan İle Karşı Karşıya Kalışı

Dandanakan zaferi sonrasında bir araya gelen Selçuklu liderleri; Sultan Mesud'un Horasan coğrafyasından çekilişini de fırsat bilerek bir kurultay toplamış ve bu kurultayda fethedilmiş olan bölgeleri kendi aralarında paylaşmış, ayrıca fethedilmesi planlanan yerlerin ise kim tarafından fethedileceğine dair kararlar almışlardır. Burada alınan bir karara göre Herat da dâhil olmak üzere Büst, Sistan ve Buşenc gibi yerler Musa Yabgu'nun fethedip hâkim olacağı yerler olarak belirlenmiştir (Ravendî, 199, C.

1, 102; Reşidedîn, 2010, s. 95-96).⁴ Bundan sonraki olaylara ilişkin kayıtlar, Musa Yabgu'nun şehre gelip Ebu Mansur'u öldürdüğü ve Herat'a hâkim olduğu yönündedir (1040) (İsfizârî, 1946, 232; Şahin, 2013, s. 94-95). Bazı kayıtlar ise henüz hayatta iken Sultan Mesud'un oğlu Mevdud liderliğinde bir orduyu Herat taraflarına gönderdiği ve bu ordunun Yabgu'yu şehirden çıkartarak Herat'ta tekrar Gazneli hâkimiyetini tesis ettiğini göstermektedir (17 Ocak 1041 öncesi) (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 84; Piyadeoğlu, 2012, s. 47; Piyadeoğlu, 2008, s. 26). Kaynaklarda babasının vefatını haber alan Mevdud'un Horasan coğrafyasından geri çekilip amcası Muhammed'e karşı taht mücadelesine giriştiği (8 Nisan 1041) ve bu mücadelede başarılı olduğu, bunu duyan Herat halkının ise Selçuklular'ı şehirden çıkartarak tekrar Mevdud'a bağlılıklarını bildirmiş olduğu bilgisi de yer almaktadır (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 88) ki bu da Mevdud'un geri çekilişini fırsat bilen Selçuklular'ın şehre bir kez daha girdiklerine işaret etmektedir.

Herat halkının, Selçuklular'ı şehirden çıkarttıktan sonra, burayı 1043 yılına kadar Gazneliler adına muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu yıl içerisinde Selçuklu hâkimiyetine girmiş olan diğer Horasan şehirlerini kurtarmak maksadıyla Mevdud komutasında bölgeye gelen Gazneli ordusunun Selçuklu meliklerinden Ertaş tarafından bozguna uğratıldığı sıralarda Musa Yabgu ani bir baskınla şehri tekrar ele geçirmiştir (1043) (Şahin, 2013, s. 96). Sultan Mevdud bu olaydan sonra da hem Herat'ı hem de diğer Horasan şehirlerini kurtarmak için girişimlerde bulunmuş; ancak başarılı olamamıştır (1044) (İbnü'l-Adîm, 1989, s. 21, Mevdûdî, 1971, s. 166).

1044 ile 1051 yılları arasında Herat'ın durumu çok açık değildir; ancak 1051 ile 1055 yılları arasında şehir ve etrafında yaşanan olaylar hakkında bilgi veren kaynaklar, Musa Yabgu'nun halen daha burada hâkim olduğunu göstermektedir. Söz konusu kayıtlara göre Yabgu, 1051'de Horasan'da bulunan Sultan Mevdud'un gulamı Tuğrul ile mücadele için hâkim bulunduğu şehirden bir orduyla hareket etmiştir. Aynı dönemde hâkim olduğu Sistan'da Ebu'l-Fazl namında bir vekilinin bulunması, Yabgu'nun da bizzat merkez olarak Herat'ı kullandığına işaret etmektedir (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 156-158; Târih-i Sistân, 2016, s. 323, 330; Metin, 2016, s. 322). Tüm bunlara ilaveten Yabgu'nun 1051-1052 ve 1054-1055 yıllarına ait olmak üzere şehirde kendi adına para bastırmış (Piyadeoğlu, 2012, s. 50; Piyadeoğlu, 2008, s. 29) olması da onun buradaki hâkimiyetinin en azından 1055 yılına kadar sürdüğünü göstermektedir.

1055 yılına kadar Herat ve Sistan taraflarında hâkim bulunan Musa Yabgu'nun karşısına bu sefer de Selçuklu liderlerinden Çağrı Bey çıkmıştır. 1040 yılında yapılan kurultayda Çağrı Bey'e esasen Merv merkezli olmak üzere Horasan ve Toharistan bölgesindeki bazı yerlerin fethi görevi verilmişti; fakat bu yerler arasında Herat ve Sistan gibi yerler yoktu (Bundârî, 1999, s. 6; Hüseyinî, 1999, s. 12; Özgüdenli, 2013, s. 87). Onun Musa Yabgu karşısına çıktığı ve 1056 yılında Sistan'a girdiği ve kendi adına hutbe okuttuğu kaydedilmektedir. Bu durumun sebebi yukarıda da değindiğimiz

⁴ Bundârî (1999, s. 6), Hüseyinî (1999, s. 12) ve Ahmed b. Mahmud (2011, s. 52), söz konusu yerlerin esasen Ebu Ali Hasan b. Musa'ya verildiğini kaydetmiştir. Burada adı geçen kişi Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey'dir. Onun bu sırada babası ile birlikte olduğu kuvvetle muhtemeldir (Özgüdenli, 2013, s. 87). Müellifler bu yüzden öyle kaydetmiş olmalıdır.

üzere yüksek ihtimalle Herat ve taraflarının ilk kez Çağrı Bey tarafından fethedilmiş olması, fakat söz konusu kurultayda alınan bir kararla da buraların Musa Yabgu'nun fethedeceği bölgeye dâhil edilmiş olmasıdır. Kayıtlar incelendiğinde Selçuklu meliklerinin karşı karşıya gelmesine sebep olan başka bir olay görülmemektedir; ancak sebep ne olursa olsun önemli olan sonraki olayın Musa Yabgu ile hem Çağrı Bey'in hem de Alp Arslan'ın arasını oldukça açmış olduğudur. Bu olaydan sonra Musa Yabgu, Sultan Tuğrul'a Merv'de yapılan kurultayda söz konusu yerlerin kendisine verildiğini ve Çağrı Bey'in haksız bir şekilde bu yerleri işgal ettiğini bildiren bir haber göndermiş, buna mukabil Sultan Tuğrul da Sistan'ın Yabgu'ya ait olduğuna, onun yönetiminde olmasına yönelik bir ferman göndermiştir (Târih-i Sistân, 2018; s. 335-336; Metin, 2016, s. 327). Bu ferman geldikten sonra Çağrı Bey'in Sistan'dan çıktığı anlaşılmaktadır. Piyadeoğlu'nun (2021a, s. 49; 2012, s. 53; 2008, s. 31) tahminine göre Sistan'ın fethi sırasında Herat da Alp Arslan tarafından ele geçirilmiş ve söz konusu ferman geldikten sonra Çağrı Bey Sistan'dan çıkmış; ancak Alp Arslan Herat'tan çıkmamıştır. Bizce de durumun böyle olduğu akla daha yatkındır. Nitekim Çağrı Bey'in vefatına (1059) yakın yıllarda Horasan meliki olarak karşımıza çıkan Alp Arslan'ın şehrin idaresi için oğlu Togaşah'ı Herat'a göndermiş olması ve henüz sultan olmamışken 1058, 1060 ve 1063'te burada kendi adına paralar kestirmiş (Piyadeoğlu, 2021a, s. 49; 2021b, s. 133; Şahin, 2013, s. 96) olması da durumun bu şekilde olduğunu kanıtlar niteliktedir.

1.4. Yabgu'nun İsyanı ve Alp Arslan'ın Herat Seferi

Sultan Tuğrul'un vefatı (Eylül 1063) sırasında Selçuklu ülkesinde muhtelif isyanlar meydana gelmiş, bazı yerel yöneticiler isyan edip doğrudan merkeze başkaldırmışken bazı hanedan üyeleri de taht iddiasıyla harekete geçmiş ve devletin merkezi otoritesi bozulmaya başlamıştı. İşte bu sırada isyan edip tahtı ele geçirmek isteyen hanedan üyelerinden birisi de Musa Yabgu idi. Belki de hanedanın en yaşlı üyesi olarak tahta oturmak hakkının kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Ancak daha önce Sultan Tuğrul tarafından veliaht tayin edilmiş bulunan Melik Süleyman b. Çağrı Bey başta olmak üzere taht için mücadeleye girişecek başka güçlü adaylar vardı. Bunlardan birisi Alp Arslan diğeri de Kutalmış b. Arslan Yabgu idi.

Kaynaklar Musa Yabgu'nun isyanı hakkında bilgi verirken onun Herat'ta hâkim bulunduğuna ve burada isyan etmiş olduğuna işaret etmektedir (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 232; Müneccimbaşı, 2000, C. 1, s. 72; Köymen, 2011, s. 43). Fakat bizce burada kullanılacak en doğru ifade; *Sistan hâkimi bulunan Musa Yabgu'nun taht iddiasıyla isyan etmiş olduğu* şeklinde olmalıdır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yabgu'nun Herat'taki hâkimiyeti 1055-1056 yıllarında bitmiştir. Buranın hâkimi olarak karşımıza çıkan kişi ise Alp Arslan ve onun oğlu Togaşah'tır. Özgüdenli (2013, s. 136) ve Piyadeoğlu'nun (2008, s. 31; 2021a, s. 48-49) kayıtları karşılaştırıldığında da durumun böyle olduğu anlaşılıyor. Nitekim Özgüdenli, doğrudan Yabgu'nun Sistan hâkimi olduğunu ve isyan ettiğini kaydederken Piyadeoğlu da 1043 yılından sonra umumiyetle Sistan hâkimi olarak karşımıza çıkan Yabgu'nun Herat'taki hâkimiyetinin 1055 sonrasında bittiğine işaret etmiştir. O halde bütün bu bilgiler göz önüne alınırsa;

Yabgu'nun isyan eylemini esasen Alp Arslan hâkimiyetindeki Herat şehrini ele geçirerek başlattığını ifade etmemiz yerinde bir tespit olacaktır.

Daha önceki çalışmamızda babası Çağrı Bey'in vefatı (1059) akabinde Horasan'ın tek hâkimi olan Alp Arslan'ın 12 Eylül 1063 ile 15 Kasım 1063 tarihleri arasında payitahtta sultan tanındığını belirtmiş ve Huttelan, Herat ve Sağaniyan'da vuku bulan isyan hareketlerinin de bu döneme denk geldiğine işaret etmiştik (Tokan, 2020, s. 476-477). İşte bu olaylardan bahseden müellifler de Sultan Alp Arslan'ın Huttelan emirinin isyanını bastırıp orada kontrolü sağladıktan sonra Herat'ta bulunan Musa Yabgu üzerine gittiğini kaydetmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 21-232; Müneccimbaşı, 2000, C. 1, s. 72; İbnü'l-Verdî, 2017, 35). Bu sefer esnasında Alp Arslan'ın hangi yol güzergâhını kullandığına ya da Huttelan'dan Herat'a ne kadar zamanda gittiğine dair kaynaklarda açık bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumu da çok iyi bilen sultanın hızlı harekât ettiği ve Huttelan'dan sırasıyla Çağaniyan, Tirmiz, Belh ve oradan Herat'a ulaşan en kısa yolu tercih ettiğini söyleyebiliriz. İslam coğrafyacılarının kayıtları dikkate alındığında bu yol Huttelan'dan Sağaniyan'a üç, Sağaniyan'dan Tirmiz'e dört, oradan Belh'e ise iki merhaledir (Yakubî, 2002, s. 72, İstahrî, 2019, s. 241, 278; İbn Havkal, 2014, s. 393-395). Bu kayıtlardan Belh'ten Herat'a kaç merhalelik yolun olduğu tam olarak çıkarılamamaktadır; fakat İstahrî (2019, s. 241), Belh'e Herat'tan biraz daha yakında yer alan Bamiyan şehri ile Belh arasını on merhale göstermektedir. Bu kayıttan Herat ile Belh arasındaki mesafenin on merhaleden biraz daha fazla olduğuna hükmedilebilir. Bu durumda Herat'tan çıkan Selçuklu ordusunun on dokuz merhaleden daha fazla yol katettiğini; fakat genellikle süvarî birliklerinden oluşan bu ordunun söz konusu mesafeyi daha kısa bir zaman diliminde tamamladığını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda bu askerî harekât ve meydana gelen savaş sırasında Sultan Alp Arslan ve Musa Yabgu'nun emri altında kaç bin kişilik bir ordunun bulunduğu da değinilmemiştir. Ancak olay hakkında belki de en güvenilir bilgileri veren İbnü'l-Esir (2008, C. 8, s. 232), sultanın emrinde büyük bir ordunun olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca müellif meydana gelen savaşın gece gündüz sürdüğünü de bildirmektedir ki bu da Yabgu'nun ordusunun Alp Arslan'ın ordusuna yakın bir sayıda ve güçte olduğuna işaret etmektedir.

Heratta iki hanedan mensubu arasında meydana gelen söz konusu savaşı nihayet Alp Arslan kazanmıştır. Bu şekilde Herat'ta kontrolü sağlayan sultan, beklenen aksine Yabgu'ya gayet şefkatli bir şekilde davranarak ikram ve ihsanda bulunmuş ve onu merkeze itaat etmek koşuluyla yine burada idareci olarak bırakmıştır. İbnü'l-Adîm'in (1989, s. 22) kayıtlarına göre Alp Arslan saltanatı döneminde Herat'ta her yıl bin altın sadaka dağıtmıştır. Bu onun Herat şehrine ve halkına ne denli bir önem verdiğini açıkça göstermektedir. Musa Yabgu'nun bu şehri ne zamana kadar idare ettiğini bilmiyoruz. Kayıtlardan Sultan Melikşah döneminde bir ara Togaşah'ın burada idarecilik yaptığı, fakat onun buradaki şeyhleri öldürtmesi ve baskıcı bir yönetim takip etmesi sonrasında başkent İsfahan'a götürülerek hapsedildiği anlaşılmaktadır (İsfizarî, 1946, s. 232). Bu olaydan sonra söz konusu şehir genellikle

valiler tarafından idare edilmiştir (İsfîzarî, 1946, s. 232; Togan, 1987, s. 431; Piyadeoğlu, 2012, s. 58; Piyadeoğlu, 2008, s. 35).

2. Saġaniyan Seferi

2.1. Selçuklular Zamanına Kadar Kısaca Saġaniyan

Saġaniyan,⁵ ortaçaġda bazen Maverâünnehir bazen de Toharistan coġrafyasına dâhil edilmiş geniş bir bölgedir (Yakut, 1995, C. 3, s. 408-409; Bağdadî, 2020, C. 2, s. 336; İbn Hurdazbih, 2008, s. 40-43; Ergüven, 2011, s. 55-56; Usta, 2021, s. 23, Dobrev, 2017, s. 151, 204, 254). Çinli rahip Hsüan-Tsang'ın VII. asırda doğudan batıya dört yüz li⁶ kuzeyden güneye ise beş yüz li genişliğinde olduğuna işaret ettiği (Ergüven, 2011, s. 55-56) bu bölge, VIII-X. asırda batıda Tirmiz'e, doğuda Kubadiyan'a, kuzeyde Uşrusana'ya, güneyde ise Ceyhun nehrine sınırdı (Yakut, 1995, s. C. 3, s. 408-409; Mukaddesî, 2015, s. 43; İbn Havkal, 2014, s. 357; Akbulut, 1984, s. 27-33; Barthold, 2017, s. 97; Buniyatov, 1993, s. 166). Günümüzde Özbekistan sınırları içerisindeki Surhanderya (Çaġanrûd) vadisine tekabül eden (Dobrev, 2017, s. 204; Barthold, 2017, s. 76) bölgenin ortaçaġdaki merkezi bölge ile aynı adı taşıyan Saġaniyan şehriydi. Bu şehir; yine aynı sahada kuzeyden güneye doğru akan ve bu arada hem bölgeye hem de şehre adını vermiş olan Saġan nehrinin (Çaġanrûd) kıyısında yükselen daġ eteklerinde (Tirmiz'in kuzeyinde) kurulmuştu (Buniyatov, 1993, s. 166). Barthold (2017, s. 76) şehrin kurulduğu yerin günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan ve Surhanderya iline bağlı olan Denov ilçesine, Strange (1905, s. 440) ise Nahr Zamil olarak da adlandırılan modern Sariasya kasabasına tekabül ettiğini kaydetmiştir.

Saġaniyan bölgesi hem bulunduğu coġrafi konum itibariyle hem de burada üretilen çeşitli ürünler ve bu ürünlerin ticaretteki ehemmiyeti dolayısıyla ortaçaġda büyük bir öneme sahipti. Samur, sincap ve tilki gibi çeşitli av hayvanlarının derilerinden elde edilen kürklerle kayın ağacı ve mamut dişinden mamul eşyalar buradan etrafa ihraç edilirdi. Ayrıca bölgede elde edilen bol miktardaki safran da ticarete büyük bir yere sahipti (İbn Havkal, 2014, s. 349; İstahrî, 2019, s. 254; Şeşen, 2001, s. 213). Toprağı bereketli olan ve bol miktarda meyve ve sebze üretilen bu bölgeyi ve merkez şehri herhalde en iyi tarif eden ortaçaġ İslam coġrafyacılarından Mukaddesî olmuştur. Buranın ne denli mamur ve ne denli bir öneme haiz olduğunu müellifin şu sözlerinden açıkça görebilmekteyiz:

“Saġaniyan, Zirâî ürünleri oldukça bol, hayli mamur bir bölgedir ve başkenti de aynı adı taşır... İçme suyunu Ceyhun'a karışan bazı nehirlerden temin eder... Sınır kesimlerinde Kîcî ve Kincîne denilen Türkler yaşar. On altı bin köyü vardır... Başkentinin pazarları kapalı ve zariftir. Ekmeği ucuz, eti ve suyu boldur... Her evin içinden akıp giden bir akarsu vardır. Şehrin çevresi ağaçlarla çevrilidir ve avlanmaya

⁵ Bu bölgeye ve bölgenin merkez şehrine Acemler Çaġaniyan Araplar ise Saġaniyan demişlerdir. Kaynaklarda da genel olarak bu iki isimle geçmektedir (Yakut, 1995, C.3, s. 408-409; Bağdadî, 2020, C. 2, s. 336; Havkal, 2014, s. 359; Mukaddesî, 2015, s. 289; İstahrî, 2019, s. 289; Buniyatov, 1993, s. 166; Spuler, 1991, s. 1).

⁶ Bu eski Çin'de kullanılan bir uzunluk ölçü birimidir ve yaklaşık 1 li 500 metreye tekabül eder (<https://www.chinasage.info/measures.htm>)

elverişli pek çok kuş türü vardır. Kış ayları güzeldir; çok miktarda yağmur ve kar yağar. Otları öyle yüksektir ki, hayvanlar içinde kaybolur.” (Mukaddesî, 2015, s. 289).

Sağaniyan bölgesi yukarıda işaret edilen önemine binaen tarihin en eski devirlerinden başlamak üzere çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Bazı çalışmalarda bölge tarihinin M.Ö. VI. yüzyıla kadar indiğine işaret edilse de (Buniyatov, 1993, s. 166) Maveraiünnehir ve Özbekistan özelinde yapılan araştırmalarda bu tarih M.Ö. II. bin yılın öncesine kadar götürülmektedir (Rtveladze, 2009, s.10; Akbulut, 1984, s. 1) M.Ö. II. bin yılın başlarından başlamak üzere bölgede muhtelif Pers ve Türk toplulukları iç içe yaşamışlardır (Togan, 2019, s. 46-51; Akbulut, 1984, s. 1). M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısında proto-kentlerin oluşmaya başladığı bölge (Rtveladze, 2009, s. 10); M.Ö. VII. yüzyılda Sakaların egemenliği altına girmiş (Durmuş, 2017, s. 95; Akbulut, 1984, s. 4), ancak Sakaların M.Ö. 625'te güç kaybetmesiyle Pers kökenli Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir (Akbulut, 1984, s. 4). Bu tarihten sonra da Sağaniyan ve etrafında Pers-Türk çekişmesi devam etmiş olmakla birlikte buranın M.Ö. 330'a kadar umumiyetle adı geçen imparatorluğun hâkimiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır (Durmuş, s. 101-102; Rtveladze, 2009, s. 10).

Sağaniyan ve etrafı M.Ö. 329-327 yılları arasında Makedonya kralı Büyük İskender (M.Ö. 336-323) tarafından ele geçirilmiştir (Mansel, 1999, s. 447-448; Rtveladze, 2009, s. 10). Büyük İskender'in vefatından sonra Selevkoslar, Baktiria Grekleri ve Parthlar'ın mücadele sahası haline gelmiş olan bu bölge (Akbulut, 1984, s.6-10; Nourzhanov & Bleuer, 2013, s. 12; Cöhce, s. 816); M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında Hunlar tarafından batıya sürülen Yüe-çiler'in (Kafesoğlu, 2007, s. 60-63, Cosmo, 2002, s. 714-716) akabinde de onların devamı niteliğinde olup M.S. I. asırda siyasî-askerî bir güç olarak ortaya çıkan ve zamanla Maveraiünnehir, Horasan ve Toharistan üçgenindeki sahaya hükmeden Kuşanlar'ın hâkimiyetine girmiştir (Konukçu, 1973, s. 1-3, 11, 21 vd.). M.S. III. yüzyılda Pers kökenli Sasanilerin egemenliğine giren Sağaniyan (Rtveladze, 2009, s. 10), M.S. V. asrın ortalarında Akhunların (Dobrev, 2017, s. 151, 201, 204, 254; Spuler, 1991, s.1), M.S. VI. Asrın ikinci yarısından itibaren ise Gök-Türklerin (Ergüven, 2011, s. 55) hükmettiği bölgeler arasında yer almıştır.

Müslüman Arapların Horasan ve Maveraiünnehir taraflarındaki fetih hareketleri sırasında Sağaniyan bölgesi Sağan-hudât (Çağan-hudât) unvanını kullanan yerel yöneticiler tarafından idare ediliyordu (Barthold, 2017, s. 97; Merçil, 2014, s. 39). Bununla birlikte hem bu bölgede hem de bu bölge ile birlikte Mavveraünnehir'in önemli bir kısmını oluşturan Huttelan ve etrafında yoğun olarak Türkler yaşamaktaydı. Buradaki Türk ve diğer unsurlar Toharistan'da hâkim bulunan bir Türk beyine, Tarhan Nizek'e bağlı olarak Araplara karşı birçok kez mücadele vermişlerdir (Siméon, 2012; s. 388-389; Usta, 2021, s. 31-45, 66-67). Ancak Sağaniyan halkı daha fazla karşı koyamayıp 705 yılında Arap komutanlarından Kuteybe b. Müslim'e boyun eğmiştir (Belâzurî, 2002, s. 481; İbnü'l-Esîr, C. 4, s. 200; Usta, 2021, s. 66-67; Usta, 2009, s. 64; Spuler, 1991, s. 1)⁷. Böylece Emevilerin (661-750) hâkimiyeti altına giren bölge,

⁷ Belâzurî (2002, s. 595-596, 611), bir kaydında Sağaniyan'ın Hakem b. Amr tarafından fethedildiğine işaret ediyor, ancak bu müellifin bir diğer kaydından da buradaki asıl kontrolün Kuteybe b. Müslim

Abbasilerin (750-1258) iktidarı ele geçirdiği dönemde de bir müddet onların egemenliğinde kalmıştır (Söylemez, 2019, s. 16).

Kısa bir zaman dilimi için Tahirilerin (821-873) etki sahasında yer alan Sağaniyan, IX. asrın ikinci yarısından X. asrın sonlarına kadar Samanilerin hükmettiği bölgeler arasında yer almış ve bu dönemde genellikle Muhtacoğulları'ndan⁸ tayin edilen valiler tarafından idare edilmiştir (Rtveladze, 2009, s. 150-153; Merçil, 2014, s. 39; Spuler, 1991, s. 1). Samani Emirliği'nin yıkılmasıyla birlikte (999) Gaznelilerin eline geçen (1001) bölge, Gazneliler ile Batı Karahanlılar sınırında yer alması sebebiyle bilhassa Sultan Gazneli Mahmud döneminde (998-1030) bu iki devlet arasında meydana gelen savaşlar sırasında birçok kez el değiştirmiştir (Barthold, 2017, s. 310; Buniyatov, 1993, s. 166; İbadi, 2011, s.176; Merçil, 1996, s. 481). Sultan Mesud döneminin (1030-1041) başlarında Gaznelilerin hâkimiyeti altında olduğu anlaşılan bölge (Merçil, 2014, s. 42), hem Gazneli Mahmud döneminin sonlarında hem de bu dönemde Selçukluların da desteğini alarak kendi hâkimiyetini kurmak isteyen ve bu maksatla Batı Karahanlı ve Gazneli topraklarına saldıran Karahanlı hanedanından Ali Tegin ve oğullarının baskısı altında kalmış, hatta 1035-1036 yıllarında Harezmşah Altuntaş'ın oğlu Harun ile ittifak kuran Ali Tegin'in oğlu Yusuf tarafından ele geçirilmiştir (Beyhakî, 2019, s. 79, 431; Genç, 2002, s. 16; Merçil, 1989, s. 60; Hunkan, 2007, s. 40, 59; Erdoğan, 2013, s. 165, 171). İşaret edilen yıllardan sonra tekrar Gaznelilerin hâkim olduğu Sağaniyan'ın 1040'lara gelindiğinde Karahanlıların egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır (Rtveladze, 2009, s. 154). Bu durum yüksek ihtimalle Selçuklular ile Gazneliler arasında cereyan eden savaşlar sırasında (Serahs Savaşı: 1038, Dandanakan Savaşı: 1040) Gazneliler'in bölgeyle alakadar olamamaları ve bu savaşları fırsata çeviren Karahanlıların Sağaniyan'ın da dâhil olduğu bölgelerde hâkimiyetini güçlendirmek adına yürüttüğü faaliyetlerden kaynaklanmıştır.

2.2. Sağaniyan'ın Selçuklu Hâkimiyetine Girişi

Selçukluların Sağaniyan bölgesi ile ilk temaslarının ne zaman olduğuna dair kaynaklar net bir bilgi vermemişlerdir. Bazı kayıtlara göre Karahanlı hakanı İlig Han ile Gazneli Mahmud arasında iki devletin sınırlarının belirlenmesine yönelik yapılan bir görüşmede İlig Han Gazneli Mahmud'a "*Birkaç seneden beri bir kavim Türkistan'dan benim memleketime kadar gelip Nûr-u Buhara ve Soğd-Semer kand otlak ve çayırlarını ele geçirmişler. Pek büyük bir ordu ve sayısız askerdirler. Önderleri Lokman oğlu Selçuk idi.*" demiştir (Ravendî, 1999, C. 1, s. 86; Nişâbü'rî, 2018, s. 76; Reşidedîn, 2010, 72-73). Burada bahsi geçen Soğd (Soğdiana) bölgesi Sağaniyan'ın hemen kuzeyinde yer almaktadır, hatta Sağaniyanın dahil olduğu Özbekistan da bazen bu bölgeye dâhil bir yer olarak gösterilmiştir (Eker, 2012, s. 81; Taşağıl, 2009, s. 48). Söz konusu görüşme ise

tarafından sağlandığı (705) anlaşılıyor. Bu ikinci bilgi İbnü'l-Esir (2008, C. 4, s. 200) tarafından doğrulanmaktadır.

⁸ Bu hanedan Sağaniyan bölgesini hem Samaniler hem de Gazneliler ve Karahanlılara bağlı olmak üzere idare etmiştir. X. yüzyıldan XI. Yüzyılın ortalarına kadar Sağaniyan'da hüküm süren bu hanedanın menşei tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Merçil (2020, s. 50) bu hanedanın Çağan-hudat unvanını kullanarak bölgeyi daha önceden idare eden hanedanın bir devamı olabileceğini kaydetmiştir.

1001 yılında yapılmıştır (Merçil, 1989, s. 32; Köymen, 2011, s. 43-48; Hunkan, 2007, s. 38). Bu bilgiler birleştirildiğinde Selçuklular'ın bölgeyle ilk temaslarının bu yılda olduğu yönünde bir tahminde bulunulabilir. Hatta bu yılda ve az öncesinde Arslan Yabgu liderliğindeki Selçuklu grubunun Samaniler safında yer alarak Maverainnehir bölgesinde Karahanlılar'a karşı mücadelelerde bulunmuş olması da bu tahmini desteklemektedir (Köymen, 2011, s. 43-48; Piyadeoğlu, 2021b, s. 19-20).

Selçuklular'ın 1001 yılından 1025 yılına kadar Sağaniyan tarafları ile doğrudan bir teması olmuş mudur bilmiyoruz, fakat 1025 yılında Karahanlı hakanı Yusuf Kadir Han ile Gazneli sultanı Mahmud arasında yapılan bir anlaşma ve bu sırada yaşanan olaylar onların bu yıl dolaylarında bölgeyle bir temasının olduğunu açıkça göstermektedir. Zira yapılan bu anlaşmanın asıl konusunu, hem Batı Karahanlı toprakları için hem de Gaznelilerin sınır bölgeleri için tehdit olan Ali Tegin ile müttefiki Selçuklu lideri Arslan Yabgu'nun işinin halledilmesi oluşturmuştu (Köymen, 2011, s. 73-78; Genç, 2002, s. 15; Piyadeoğlu, 2021b, s. 25-26). Sultan Mahmud'un bu anlaşmayı yapmak üzere büyük bir orduyla Ceyhun nehrini geçip Maverainnehir bölgesine girdiği sırada ise Selçuklular ve Ali Tegin karışıklık çıkarttıkları -belki de ele geçirdikleri- bölgelerden çekilmiş ve böylece sultan, Gazneli Devleti'nin sınır bölgeleri olan Sağaniyan, Huttelan, Kubadiyan ve Tirmiz'de kontrolü sağlayabilmiş ve buralardaki hâkimiyetini güçlendirebilmişti (Pritsak, 1977, s. 257; Merçil, 1996, s. 481).

Sağaniyan, Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah'ın 1033'te Sultan Mesud'a gönderdiği bir menşurdan da anlaşılacağı üzere Sultan Mesud devrinin başlarında Gazneliler hâkimiyetindedir (Merçil, 2014, s. 42); ancak yukarıda da işaret ettiğimiz üzere bu bölge hem Gazneli Mahmud'un son zamanlarında hem de bu dönemde Ali Tegin ve Selçukluların baskısı altında kalmıştır. 1035-1036 yıllarında bir ara Ali Tegin'in oğlu Yusuf tarafından ele geçirilen bölge 1040 yılına gelindiğinde ise Karahanlıların elinde gözükmemektedir. Bu yıldan 1044 yılına kadar geçen sürede Selçukluların bölgeyle teması olduğuna ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte 1044-1045 yılı olayları hakkında bilgi veren müellifler, gerek Gaznelilere gerekse Karahanlılara karşı verdikleri mücadeleler sonrasında Çağrı Bey ile oğlu Alp Arslan'ın Tirmiz, Kubadiyan ve Belh gibi yerleri ele geçirdiğini kaydetmişlerdir (Hüseynî, 1999, s. 19; İbnü'l-Adîm, 1989, s. 21). Bu kayıtlarda yer alan ve fethedilmiş olarak gösterilen bölgeler arasında Sağaniyan ismi geçmemiştir; ancak Sağaniyan bölgesi ve merkez şehriden bahsederken, bölgenin Tirmiz ile Kubadiyan arasında kuzeyden güneye doğru uzandığına merkez şehrin ise aynı bölgenin kuzey uç noktasında yer aldığına işaret etmiştik. Bütün bu bilgiler birleştirildiğinde Selçukluların en azından Sağaniyan bölgesinin güney kısımlarını söz konusu yıllarda ele geçirdiğine, fakat henüz merkez şehri ele geçiremediğine hükmedilebilir. Merkez şehir ise Karahanlıların elindeyken 1059 yılında bizzat Alp Arslan tarafından fethedilmiştir (Genç, 2002, s. 17; Özyayın, 2001, s. 408; Spuler, 1991, s. 1). Bunu hem kayıtlar hem de Alp Arslan'ın Sağaniyan'da bastırıldığı paralar açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Rtveladze, 2009, s. 323-324). Bir kayda göre Alp Arslan şehri ele geçirdiğinde Karahanlı hakanı İbrahim b. Nasr Abbasi halifesine bir elçilik heyeti

göndermiş ve ondan duruma müdahale etmesini istemiştir; ancak halife ona lakap ve hilat göndermekten başka bir şey yapmamıştır (Genç, 2002, s. 17-18).

2.3. Alp Arslan'ın Saġaniyan Seferi

Sultan Alp Arslan'ın Saġaniyan'ı fethettiği sırada burayı idare eden kimdi bilmiyoruz. Fakat fethinden sultanın buraya düzenlediği askerî sefere kadar Saġaniyan'da Musa adında bir emirin bulunduğu açıktır. Bu emir Selçuklular'a bağlı olarak burayı idare ediyordu. Kaynaklarda onun kim olduğu, hangi millettten olduğu gibi hususlara ilişkin herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir. Ancak daha önce de değindiğimiz üzere Saġaniyan eyaletini Samaniler, Karahanlılar ve Gazneliler'in buraya hükmettiği sıralarda umumiyetle yerli halkın da desteğini almış olan hanedan ya da hanedanlar idare etmiştir. Buradan hareketle Emir Musa'nın da yerli halktan ve önemli birisi olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kendisi aynı Huttelan emiri gibi Sultan Tuğrul'un vefatını ve akabinde Selçuklu ülkesinde meydana gelen karışıklıkları fırsat bilerek isyan etmiştir. Onun isyanı hakkında en geniş bilgileri İbnü'l-Esir vermiştir. Müellif, Sultan Alp Arslan'ın Herat seferini anlattıktan sonra doğrudan Saġaniyan isyanından bahsetmiş ve şunları kaydetmiştir:

"Sultan Alp Arslan buradan (Herat'tan) Saġaniyan'a gitti. Saġaniyan emirinin adı Musa idi ve sultana isyan etmişti. Sultan ona yaklaşınca Musa yalçın dağlar üzerindeki kaleye çıktı. Yanında yiğit erlerden müteşekkil büyük bir topluluk vardı. Sultan oraya varır varmaz savaşa başladı. Daha öğle olmamıştı ki askerler dağa çıktılar ve kaleyi zorla ele geçirdiler. Musa esir alındı ve sultan (onun) öldürölmesini emretti. Musa canını kurtarmak için pek çok mal vermeyi vaat etmesi üzerine ise Sultan: 'şimdi ticaret zamanı değildir.' şeklinde karşılık verdi. (Sultan) Vilayetin tamamını istilâ edip Mero'e döndü, sonra da Nişâbü'r'a geçti" (İbnü'l-Esir, 2008, C. 8, s. 232.).

Saġaniyan şehrinin İbnü'l-Esir'in de ifade ettiği gibi büyük bir kalesi vardı. Bunu İslam coğrafyacıları da doğrulamaktadır. İbn Havkal (2014, s. 359) ve İstahrî'ye (2019, s. 254) göre bu kale Tirmiz kalesinden büyüktü ve Saġaniyan bölgesinin kuzeyindeki dağlık alandaydı. O halde buranın savunmaya oldukça elverişli bir yer olduğu söylenilebilir. Diğer taraftan Mukaddesî de (2015, s. 289) Saġaniyan'da 16.000 kadar köyün bulunduğundan bahsettikten sonra, *"Sultan bir sefere çıktığında buradan (Saġaniyan'dan) kendi yiyecekleri, silahları ve binekleriyle birlikte on bin süvari çıkartabilir."* şeklinde bir kayıt düşmüştür. Bu kayıtlar her ne kadar Samaniler dönemine ait ise de Selçuklu döneminde de Saġaniyan'ın nüfusunun oldukça fazla olduğu ve güçlü bir ordusun bulunduğuna delalet etmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen Alp Arslan'ın bu seferi ve neticede onunla Emir Musa arasında vuku bulan bu savaş hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Eserlerinde Selçuklu dönemine dair bilgiler veren Nişâbü'rî (2018), Hüseyinî (1999), Bunderî (1999) ve Ravendî (1999) gibi müellifler sultanın Saġaniyan seferinden hiç bahsetmezken İbnü'l-Verdî de (2017, s. 35) sultanın Herat seferinden bahsettikten sonra sadece *"Sonra Saġaniyan'ı zor kullanarak ele geçirdi ve sahibi Musa esir alındı"* şeklinde bir kayıt düşmüştür. Münecimbaşı (2000, C. 1, s. 72) olay hakkında İbnü'l-Esir'in verdiği bilgileri tekrar etmiş ve onun kayıtlarına ek olarak Sultan Alp Arslan'ın Saġaniyan'ı ele geçirdikten sonra emirlerinden birisini burada naibi olarak bıraktığını

ifade etmiştir. Araştırma eserlerde ise genellikle İbnü'l-Esir ve Münecimbaşı'nın verdiği bilgiler nakledilmiştir (Mevdûdî, 1971, s. 224; Köymen, 2011, s. 41).

Sağaniyan seferinin tam tarihi bilinmemektedir. Siméon (2012, s. 401) ve Buniyatov (1993, s. 166) buradaki isyanın 1064'te meydana geldiğine ve isyanın aynı yılda bastırıldığına işaret etmiştir. Ancak Huttelan seferi hakkında yaptığımız çalışmada sefer tarihinin tespitine geniş bir ayırmış ve burada söz konusu olan askerî harekâtların Alp Arslan'ın saltanatı döneminde ve 25 Aralık 1063 tarihinden önce vuku bulduğunu belirtmiştik (Tokan, 2020, s. 473-477). Nitekim bu isyanları bastıran sultan önce Merv'e sonrasında Nişabûr'a gelmiş ve buradan 1063 yılı Aralık ayının sonlarında (25 Aralık dolaylarında) hareket ederek Rey taraflarına gitmiştir.

Fethinden (1059) sonra vassallık statüsüyle Selçuklular'a bağlanan Sağaniyan, buradaki isyan bastırıldıktan sonra doğrudan merkeze bağlanmıştır (Köymen, 2011, s. 41). Sultan Alp Arslan isyanı bastırdıktan sonra buraya öncelikle kendi emirlerinden birini naip tayin etmiştir, fakat 1065 yılı içerisinde Merv yakınlarındaki Radgan'da düzenlediği bir törende devletin önde gelenlerine iktâlar dağıtırken Toharistan ile birlikte Sağaniyan'ın idaresini de kardeşi İlyas'a vermiştir (İbnü'l-Esîr, 2008, C. 8, s. 244; Mevdûdî, 1971, s. 231; Piyadeoğlu, 2012, s. 55-56; Piyadeoğlu, 2008, s. 33).

Sonuç

Büyük Selçuklu İmparatorluğu hakkında bilgi veren müellifler Sultan Alp Arslan dönemi olaylarından bahsederken genellikle bu olayları ya Alp Arslan'ın Kutalmış karşısına çıkıp ona karşı mücadele etmesi ve tahtı elde etmesiyle ya da 1064 yılında onun batı yönünde gerçekleştirdiği askerî harekâtla başlatmışlardır. Bu durum Selçuklu dönemi ile ilgili yapılan bazı çalışmalara da yansımış ve bu çalışmalarda aynı dönemdeki fetih harekâtları konu edilirken burada ele aldığımız seferlere ya hiç değinilmemiş ya da bunlar sadece bir cümle ile geçirilmiştir. Hâlbuki Sultan Tuğrul'un vefatıyla iç karışıklıklara sürüklenen imparatorluğu belki de yıkım sürecine sokacak olan Huttelan, Herat ve Sağaniyan isyanlarının bastırılması Selçuklu tarihi açısından bir dönüm noktasıdır ve büyük bir önem arz eder.

Sultan Tuğrul vefat ettikten sonra Erdem ve Er-sığın gibi bazı Selçuklu emirlerinin payitaht Rey'den ayrılarak Kazvin'e gidip Alp Arslan adına hutbe okuttuklarını ve onun sultanlığını tanıdıklarını bilmekteyiz. Bu durum esasında ülke içerisindeki bir kısım emir ve askerinin Alp Arslan'a güven duyduğuna işaret etmektedir. Ancak o, asıl güveni Huttelan, Herat ve Sağaniyan'da meydana gelen isyanları bastırmak ve buralarda merkezi otoriteyi tesis etmekle sağlamıştır. Kuvvetle muhtemel bu başarıları sonrasında ülke içerisindeki taraftarlarını da arttıran Alp Arslan, Kutalmış karşısına güçlü bir şekilde çıkarak onu bertaraf etmiş ve tahta çıkmıştır. Böylece iç isyanlar ve taht kavgalarıyla yıpranan imparatorlukta düzen yeniden sağlanmıştır.

Alp Arslan'ın tahta çıktıktan sonra yönünü batıya çevirmesi ve askerî harekâtlarını daha çok batı yönünde yoğunlaştırması da onun Huttelan, Herat ve Sağaniyan'da kontrolü sağlamasıyla mümkün olmuştur. Nitekim buralarda kontrolün sağlanmasıyla arkasını güvence altına alan sultan, rahatça batıya yönelebilmştir. Netice olarak hem işaret ettiğimiz hususlara bağlı olarak hem de Alp Arslan'ın saltanatı sırasındaki olayların tarihi kronolojiye uygun bir şekilde verilebilmesi için Huttelan, Herat ve

Sağaniyan’da meydana gelen olayların iyi analiz edilmesi ve bundan sonra Selçuklular, özellikle de Alp Arslan özelinde yapılacak çalışmalarda yer alması gerektiğini ifade edebiliriz.

Extended Abstract

Founded independently by the Seljuks with its base in Nishapur, the Great Seljuk State (1040) expanded its borders over time and became a great empire that included regions such as Iran, Iraq, Azerbaijan, Syria and Anatolia. However, the empire occasionally lost its central authority and faced the danger of dismemberment and even collapse due to the fights between the dynasty members for the throne as well as internal rebellions. The most significant example of such a period took place following the death of Sultan Malik Shah (1092). This period witnessed not only the fights for the throne between dynasty members such as Terken Khatun, Muhammad Tapar and Arslan Argun, who did not recognize the reign of the heir Berkyaruq, but also the riots by non-dynastic commanders such as Amir Uner and Amir Kodan. In the end, these throne fights and internal riots brought the empire to the brink of disaster. Another example of the same situation occurred after the death of Sultan Muhammad Tapar (1118) when the sultan’s son and heir Mahmud confronted his uncle Sanjar, engaging in a fierce struggle for the throne. Eventually, the battle between the two rulers in Save ended with Sanjar’s victory. However, the Great Seljuk Empire lost its central authority to a great extent after this war as well.

One other example to the abovementioned periods was witnessed after the death of Sultan Tugrul (September 1063). In this period, Melik Qutalmish, a dynasty member who did not recognize the reign of heir Suleiman, marched directly to the capital city of Rey and seized it, while Musa Yabgu, the ruler of Sistan, started a riot by conquering Herat. On the other hand, the amirs of Huttelan and Saganiyan, who had remained under the central rule by paying taxes, directly rebelled against the center in the same period. Nonetheless, the empire, which lost its central authority after all these events, survived the situation it was in thanks to Alp Arslan. As a dynasty member with great experience both in the fields of politics and military, Alp Arslan was following the course of the empire closely, and intervened in the events immediately.

Marching on Huttelan initially to suppress the revolt there, Alp Arslan killed the amir who had raised the rebellion, and subordinated Huttelan directly to the center. He, then, marched on Herat to confront Musa Yabgu, and defeated this dynasty member on the battlefield, but pardoned him afterwards, leaving Musa Yabgu in his rule on the condition that he would remain loyal to the center. Following these events, Alp Arslan marched on Saganiyan and killed the amir of this region as well, to subordinate Saganiyan directly to the center.

Some of the main sources providing information about the reign of Sultan Alp Arslan start the events of this period with his victory over Qutalmish and ascension to the throne, some with his military campaign to the west in 1064, and some with the assassination of Sultan Tugrul’s last vizier Amid al-Mulk. These sources make no mention of either the revolts that took place in Huttelan, Herat and Saganiyan, or the military operations conducted against them. This situation is also reflected in scholarly

studies on the Seljuks and Alp Arslan. The events discussed here are not mentioned at all in some of these studies, while others describe them in one or two sentences only. However, suppression of the rebellions in Huttelan, Herat and Saganiyan paved the way for Alp Arslan not only to face Qutalmish in a stronger position and to establish central authority by firmly ascending to the throne, but also to lead his future military campaign in the western direction. For this reason, the highly important Huttelan, Herat and Saganiyan rebellions, and the military operations held against them are discussed in two studies we have planned to follow each other.

The first of these studies covers the Huttelan campaign, and the second discusses and analyzes the other two campaigns, namely the Herat and Saganiyan campaigns. In these studies, it was determined that Alp Arslan was recognized as sultan by the state officials between September 12, 1063, and November 15, 1063, and that he led the said military campaigns after his recognition as a sultan. In this respect, we believe that these studies will contribute to a better understanding of the events during Alp Arslan's reign by placing them on chronological grounds, and will fill the relevant gap in literature.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmud. (2011). *Selçuknâme*. (E. Merçil, neşr.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Akbulut, D. A. (1984). *Arap fütühatına kadar Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler*: M.Ö. II- M.Ö. VII. yy. (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Ateş, A. (1962). Farruxi Çağaniyan'a ne zaman gitti. *Şarkiyat mecmuası*. (Sayı 4'ten ayrı basım, s. 24-32). İstanbul.
- Bağdadî. (2014). *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ*. (H. İ. Gök, çev.). (C. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Bağdadî. (2020). *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ*. (H. İ. Gök, çev.). (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Barthold, V. V. (2011). Herat ve Harirûd boyu. *Tarih Dergisi*, S. 27, 179-192.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol istilasına kadar Türkistan*. (H. D. Yıldız, haz.). İstanbul: Kronik Kitap Yay.
- Belâzurî. (2002). *Fütûhu'l-büldân (ülkelerin fetihleri)*. (M. Fayda çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (N. Lügal, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Bundarî. (1999). *Zubdetun-nusra ve nuhatül-usra (Irak ve Horasan Selçukluları tarihi)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Buniatov, Z. M. (1993). Çağaniyan. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 8, s. 166-167). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Cöhce, S. (2002). Hindistan'da ilk Türk hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar. *Türkler*. (C. 1, s. 815-820). Yeni Türkiye yay.
- Di Cosmo, N. (2002). Hun imparatorluğu'nun kuruluşu ve yükselişi. *Türkler*. (C. 1, s. 709-719). Yeni Türkiye Yay.
- Dobrev, I. (2017). *Bûlgarite na teritoriyata na sredna Aziya*. Sofia.
- Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Eker, S. (2012). Orta Asya'nın gizemli halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca. *Türkbilig*, S. 24, 77-92.
- Erdoğan, C. (2013). Harezm'de Gazneli hâkimiyetinin tesisi ve Altuntaşlar dönemi (1017-1041). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 143-180.
- Ergüven, İ. H. (2011). *Hsüan-Tsang'ın seyahatnamesi: metin çevirisi ve değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Farmani, N. (2019). *İslâm medeniyetinde Herat*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Huncan, Ö.S. (2007). Mâverâünnehr'de Ali Tegin oğulları: Kutlug ordu devleti (1020-1041). *Bilgi*, S. 40, 35-77.
- Hüseyinî. (1999). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*. (N. Lügal çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbadi, Q. (2011). Sultan Mahmud'un vefatına kadar Gazneli-Karahanlı ilişkisi. *İSTEM*, S. 18, 161-180.
- İbn Havkal. (2014). *Sûrat El-Arz: 10. asırda İslâm coğrafyası*. (R. Şeşen, çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- İbn Hurdazbih. (2008). *El-mesâlik ve'l-memalik: Yollar ve ülkeler kitabı*. (M. Ağarı, çev.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- İbnü'l-Adîm. (1989). *Bugyetü't-taleb fi târîh-i Haleb (Biyografilerle Selçuklular tarihi-seçmeler)*, (A. Sevim, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l-Esir. (2008). *el-kâmil fi't-târîh (el-kâmil fi't-târîh Tercümesi) I-X*. (A. Ağırakça ve diğerleri, çev.). İstanbul: Hikmet Neşriyat.

- İbnü'l-Verdî. (2017). *Târîhu İbnü'l-Verdî (bir ortaçağ şairinin kaleminden Selçuklular)*. (M. Alican, çev.). İstanbul: Kronik Kitap Yay.
- İsfizârî. (1339). *Ravzâtü'l-cennât fi evsafı Medineti Herat*. C. 2. Tahran: İntişârât-ı Danişgah-ı Tahran.
- İsfizârî. (1946). *Revezâtü'l-cennât fi evsafı Medinet ül-Herat*. (Tanıtım: Muineddin Muhammed). (S. Kalürbaşı, çev.). *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1 (3-4), 204-234.
- İstahrî. (2019). *Ülkelerin yolları (değerlendirme-metin)*. (M. Ağarı, çev.). İstanbul: Ayışığıkitapları Yay.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kazvîni. (1919). *Nüzhet'ül-kulûb (Nuzhat-al-qulub)*. (G. LE Stange, çev.) London.
- Konukçu, E. (1973). *Kuşan ve Akhunlar tarihi*. Ankara: Sevinç Matbaası Yay.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi III: Alp Arslan ve zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler devleti tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Merçil, E. (1995). *Muhtâcoğulları. Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*. (s. 67-92). İstanbul.
- Merçil, E. (1996). *Gazneliler. İslam ansiklopedisi*. (C. 13, s. 480-484). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Merçil, E. (2014). *Afganistan ve Hindistan'da bir Türk devleti: Gazneliler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Merçil, E. (2020). *Muhtâcoğulları. İslam ansiklopedisi*. (C. 31, s. 50-51). Ankara: Diyanet Vakfı Yay.
- Metin, T. (2016). *Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile ilgili bilgiler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 309-339.
- Mevdûdî. (1971). *Selçuklular tarihi: I*. (A. Genceli, çev.). Ankara: Hilâl Yay.
- Muhammed b. Ahmed. (2008). *Hudûdü'l âlem mine'l-meşrik ile'il-magrib*. (V. Minorsky Yayınlayan). (A. Duman & M. Ağarı, çev.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Mukaddesî. (2015). *Ahsenü't-takâsîm (İslâm coğrafyası)*. (A. Batur, çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Müneccimbaşı. (2000). *Câmiu'd-düvel –Selçuklular tarihi: I (Horasan, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*. (A. Öngül, neş.). İzmir: Akademi Kitabevi Yay.
- Narşahî. (2013). *Târîh-i Buhârâ*. (E. Göksu, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Nîşâbü'rî. (2018). *Selçuknâme*. (A. Fidan, çev.). İstanbul: Kopernik Yay.
- Nourzhanov, K.& Bleuer C. (2013). *Tajikistan: A political and social sistory. Asian studies series monograph*. Australian National University.
- Özaydın, A. (2001). *Karahanlılar. İslam Ansiklopedisi*. (C. 24, s. 404-412). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular I: büyük Selçuklular devleti tarihi-(1040-1157)*. İstanbul: İSAM yay.
- Özgüdenli, O. G. (2003). *Mâverâünnehir. İslam Ansiklopedisi*. (C. 28, s. 177-180). Ankara: Diyanet Vakfı Yay.
- Palabıyık, M. H. (2002). *Valilikten imparatorluğa Gazneliler: devlet ve saray teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş ülkesi Horasan Büyük Selçuklular dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2008). *Büyük Selçuklular döneminde Horasan (1040-1157)*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Piyadeoğlu, C. (2021a). *Sultan Alp Arslan: Fethin babası*. İstanbul: Kronik Kitap Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2021b). *Büyük Selçuklular: yeni bir devrin başlangıcı*. İstanbul: Kronik Kitap Yay.

- Pritsak, O. (1977). Karahanlılar. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 6, s. 251-273). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ravendî (1999). *Rahat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr I-II*. (A. Ateş, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Reşideddîn. (2010). *Camiü't-tevarih (Selçuklu devleti)*. (E. Göksu & H. Güneş, çev.). İstanbul: Selenge yay.
- Rtveladze, E. V. (2009). *O'zbekistonning tarixiy o'tmishi*. Toshkent.
- Siméon, P. (2012). Hulbuk: Architecture and material culture of the capital of the Banijurids in Central Asia. *Muqarnas*. 29 (1), 385-421.
- Söylemez, Y. Z. (2019). *Gazneliler döneminde Herat*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Spuler, B. (1991). Caghaniyan. *Encyclopedia of Islam*. (C. 2, s. 1-2). Leiden: E. J. Brill.
- Strange, G. Le. (1905). *The Lands of the eastern Caliphate*. London. Cambridge University Press.
- Szuppe, M. (2003, December 15). Herat. *Encyclopaedia Iranica* (C. 12, s. 206-211). Erişim adresi: <https://iranicaonline.org/articles/herat-iii>
- Şahin, M. (2013). *Ortaçağda Herât bölgesi: Gaznelilerin kuruluşundan Timurluların yıkılışına kadar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Târîh-i Sistân* (2018). (V. Öntürk, çev.). İstanbul: Ayışığıkitapları Yay.
- Taşgâl, A. (2009). Soğd. *İslam ansiklopedisi*. (C. 37, s. 348-349). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Togan, Z. V. (1987). Herat. *İslam Ansiklopedisi*. (5 (1), s. 430-442). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Togan, Z.V. (2019). *Umumi Türk halkları tarihine giriş I-II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Tokan, Ö. (2020). Sultan Alp Arslan'ın merkezi otoriteyi sağlama çabaları 1: Huttelan seferi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 69, 463-484.
- Usta, A. (2009). Sâ mânîler. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 36, s. 64-68). İstanbul: Diyanet Vakfı Yay.
- Usta, A. (2021). *Türkler ve İslamiyet ilk Müslüman Türk devleti: Sâ mânîler*. İstanbul: Yeditepe yay.
- Vogelsang, W. J. (2003, December 15). Herat. *Encyclopaedia Iranica* (C. 12, s. 2005-206). Erişim adresi: <https://iranicaonline.org/articles/herat-ii>
- Yakubî. (2002). *Kitabu'l-buldân (ülkeler kitabı)*. (M. Ağarı, çev.). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Yakut el-Hamevî. (1995). *Mu 'cemü'l-büldan*. C. 3. Beirut.
- Yılmaz, A. (2021). *Sultan 1. Mesud devri Gazneliler tarihi (1030-1041)*. Ankara: Fenomen yay.
- Yürekli, T. (2002). *Samaniler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.